

Färöisk lexikografi

Björn Hagström †¹

Úrtak

Føroysk orðabókagerð kann fyrst aftur til 1770-árin, tá ið J. C. Svabo savnaði tilfar til eina føroysk-danska-latínska orðabók, sum tó ikki varð prentað tá. Svabo valdi eina stavseting, ið lá tætt við framburðin, og uppskriftir hansara geva tí góða lýsing av føroyskum, sum tað tá varð talað. Næsta stóra framstig í føroyskum skriftmáli var um miðju 19. öld, tá ið V. U. Hammershaimb gjørdi nýggjar stavsetingarreglur. Fyrsta føroyska orðasavn varð útgivið í 1891 sum partur av V. U. Hammershaimbs Færøsk Anthologi. Í 1927/28 kom út Føroysk-donsk orðabók eftir M. A. Jacobsen og Chr. Matras; henda orðabók kom út í øktari útgávu í 1961. Í seinnu helvt av 1900-árunum komu fleiri orðabøkur, allar tvímæltar. Higartil størsta orðabókin er *Føroysk orðabók frá 1998* við um leið 66.000 leitorðum. Týðningarmesta nýbrotið í hesi orðabók er, at orðalýsingar verða gjørdar á føroyskum og ikki á øðrum máli. Í greinini verður tikið fram, hvussu føroysk orðabókagerð endurspeglar málrøktarstarv og skiftandi málpolitikk upp gjøgnum tíðirnar.

Abstract

Faroese lexicography can be dated back to the 1770's, when J. C. Svabo compiled and prepared a manuscript for a Faroese-Danish-Latin dictionary, which however did not appear in his lifetime. Svabo constructed an orthography

based on the spoken usage of words. In 1846 V. U. Hammershaimb published some texts in a new orthography based on etymological principles. The first Faroese dictionary appeared in print in 1891 as part of Hammershaimb's Færøsk Anthologi. In 1927/28 appeared Føroysk-donsk orðabók by M. A. Jacobsen and Chr. Matras, an expanded edition was published in 1961. In the second half of the 1900s, several dictionaries were published, all bilingual. The most comprehensive dictionary, Føroysk orðabók, appeared in 1998 incorporating about 66,000 words. Moreover, this dictionary differs from the older ones in that meanings and definitions of the words are provided in Faroese and not in a foreign language. In the article is illustrated how Faroese lexicography reflects impacts of puristic activities and changing language politics over the years.

Indledning. Det færøiske språket

Det færøiske språket har utvecklats ur de fornnorska dialekter som överfördes till Färöarna, när dessa koloniserades under tidig vikingatid, huvudsakligen från Västnorge. Under de första århundradena efter kolonisationen utgjorde öarna – liksom Island – en fristat, men under förra hälften av 1000-talet lades öarne under den norska kronan som län.

I och med den nordiska unionen på 1380-talet inlemmades Färöarna i det

stora dansk-norska riket, där Danmark kom att bli det politiskt och kulturellt ledande landet. En följd av att det kungliga kansliet hade sitt säte i Köpenhamn var att administrationsspråket blev danska både i Norge och på Färöarna. När så det norska riksrådet avskaffades 1536 och vid samma tid reformationen genomfördes med dansk bibel och således med danska som kyrkans språk, upphörde den västnordiska skrifttraditionen i Norge och på Färöarna. I flere hundra år därefter levde norska och färöiska enbart som talade dialekter, medan skriftspråket var danska. I motsats till Norge och Island har Färöarna lämnat få och föga omfattande skriftliga medeltida dokument till eftervärlden. Språkformen i dessa överensstämmar i allt väsentligt med samtida fastlandsnorska. Vissa egendomligheter tyder dock på att en särskild färöisk språkart håller på att utvecklas. Bristen på språkliga källor mellan tidigt 1400-tal och sent 1700-tal omöjliggör en detaljerad redogörelse för utvecklingen från fornnorska till den färöiska språkform, som möter i färingen Jens Christian Svabos (1746-1824) skrifter. Med början på 1770-talet utarbetade han manuskript till en färöisk-dansk-latinsk ordbok och upptecknade delar av den stora skatten av muntligt traderade medeltida kväden, som utgör Färöarnas värdefullaste kulturarv. Det språk han återger i sina manuskript överensstämmar huvudsakligen med nutida färöiska, i synnerlighet vad beträffar grammatisk struktur och ljudsystem.

För att kunna göra sina uppteckningar på färöiska måste Svabo först konstruera en för sitt modersmål lämplig ortografi, eftersom ingenting fanns skrivet på

färöiska på hans tid. Han valde att så noga som möjligt låta skriften följa uttalet. Hans ljudenliga stavning kan illustreras med en strof ur kvadcykeln om Karl den store:

Rèuland rujur uj Runsivéal
Vi Dujrindéal uj Hendi
Höggur so tujtt aa báar Hendur
Mengan Svajtan rendi.

(Roland rider i Roncevalles/ med Durendal i hand/ Hugger så raskt åt båda sidor/ fick mycket blod att rinna.)

Ett avgörande år i det färöiska språkets historia var 1846. Då publicerade en ung teolog i Köpenhamn, V. U. Hammershaimb (1819-1909), en serie färöiska texter, främst sägner, med en helt ny ortografi, grundad främst på historiska principer. I samarbete med framstående språkmän i Köpenhamn hade Hammershaimb utarbetat ett ortografiskt system i avsikt att detta skulle kunna tjäna som färöisk skriftnorm. Som gemensamt färöiskt skriftspråk visade sig Hammershaimbs ortografiska system överlägset den Svaboska traditionen, framför allt därför att den överbryggade dialektskillnaderna och framhävde ordens etymologi. Några exempel må anföras. En fornnordisk form som *fótr* ('fot', nom. sg.) vilken Svabo tecknade *fêtur* och Jóannes í Króki, en annan upptecknare av kväden, *foudur*, skrev Hammershaimb *fótur*. Bokstaven *ð* (frikativt *d* som i engelskans *this, they*) används av Hammershaimb nästan som i fornspråket, trots att motsvarande ljud inte förekommer i någon färöisk dialekt. Orden för 'väder', 'väv' och 'väg' har sammanfallit i uttalet i nom. sg. och tecknas av Svabo ljudenligt *vevur*.

Hammershaimb differentierar etymologiskt och skriver *veður*, *vevur* och *vegur*. Den ovan citerade kvadstrofen tecknas med Hammershaimbs ortografi:

Róland ríður í Runsival
við Dýrindal í hendi,
höggur so títt á báðar hendur,
mangan sveitan rendi.

Åren 1846-1855 publicerade Hammershaimb en rad kväden, folksagor och gåtor med sin nya stavning. År 1854 trycktes hans *Færøisk Sproglære*, och därmed hade färingarna fått såväl en fast ortografisk norm som en vägledande grammatik för sitt modersmål. Färöiskan var nu inte enbart en samling dialekter utan ett språk med fasta regler för stavning och ordböjning. Hammershaimbs ortografi är med några få justeringar fortfarande den gängse.

Tillgången till ett färöiskt skriftspråk fick avgörande kulturell och politisk betydelse. En nationell rörelse uppstod, som hade som sitt främsta mål ökad användning av modersmålet i tal och skrift, framför allt i skola och kyrka, där danskan var enarådande. Kampen för det färöiska språkets rätt har varit lång och tidvis bitter. Först 1920 blev undervisning i skriftlig färöiska obligatorisk i skolan, och inte förrän 1938 borttogs bestämmelsen att undervisningsspråket skulle vara huvudsakligen danska. Sedan 1939 har hela gudstjänsten kunnat få försiggå på färöiska. I lagen om självstyre 1948 erkändes färöiska som huvudspråk, men danska skall såsom rikets språk läras omsorgsfullt. Färingarna är därför i hög grad tvåspråkiga. Numera talar och skriver

praktiskt taget alla vuxna både färöiska och danska.

Ordförrådet i färöiskan återspeglar i hög grad öarnas politiska historia. Det centrala ordförrådet är i allt väsentligt norrönt, i synnerlighet när det gäller väder och vind, topografiska förhållanden, fiske, jordbruk, fågelfångst, fårskötsel och andra verksamheter som hörde till det gamla bondesamhället. På andra områden däremot vimlar färöiskan av danska lånord, i synnerlighet i talspråket. Den språkliga utvecklingen under de senaste hundra åren har präglats av en mycket medveten språkvård, som främst syftar till att ersätta från danskan lånade främmande ord med gamla eller nybildade färöiska synonymer.

Ordböjningen är i färöiskan ålderdomligare än i något annat nordiskt språk med undantag av isländskan. Sålunda har verben behållit pluralbildning och delvis personböjning. Substantiv, adjektiv och pronomen böjs i fyra kasus, vilket i förening med den för färöiskan egenomliga ljudutvecklingen kan ge mycket komplicerade paradigmer.

Karakteristiska drag i färöiskans ljudsystem är bl a rikedom på diftonger ([a], [a], [ei], [ai], [i], [ui], [u], [u], med den etymologiserande ortografin tecknade: a, á, ey, ei, oy, í/ý, ó, ú) samt konsonantutvidgning vid gamla långa vokaler. Exempel: norrönt *sjá* (av *sea*), 'se' har i färöiskan blivit *siggja*, norrönt *gjá* 'klyfta' har blivit *gjógv*.

Lexikografiska arbeten över färöiskan

Det äldsta färöiska lexikografiska arbete vi vet om utarbetades av J. C. Svabo.

Svabo kom till Köpenhamn för att studera ekonomi och naturvetenskap. Emellertid kom han tidigt att intressera sig för sitt modersmål, som var praktiskt taget okänt i den lärda världen. Omkring 1773 hade han utarbetat ett „Forsög til en Ordbog eller Ordsamling i det færøeske Sprog“, en enligt hans eget omdöme ofullständig färöisk ordbok. Under många år fortsatte sedan Svabo att samla ord till en färöisk-dansk-latinsk ordbok. Av denna gjorde han inte mindre än sju avskrifter, vilka han av ekonomiska skäl sålde till uppsatta och inflytelserika personer. Avskrifterna är inte identiskt lika. Antalet uppslagsord i de fem bevarade avskrifterna varierar mellan 4500 och 5000. Ortografen är den av Svabo konstruerade. De färöiska uppslagsorden är översatta till danska och latin. Ofta ges isländska paralleller.

Av Svabos verk blev endast några få naturvetenskapliga och ekonomiska skrifter tryckta under hans livstid. Hans ordboksarbeten förblev outgivna ända tills de publicerades av Christian Matras under den av honom valda titeln *Dictionarium Færoense*. Band I, som är ett textband, gavs ut 1966. Detta innehåller en sammanredigering av de fem nu kända manuskripten av Svabos ordboksarbeten, inklusive Nicolai Mohrs (en studiekamrat till Svabo) från 1700-talet, vilket efter Matras' utredning måste vara identiskt med Svabos material från 1781/82. Band II av *Dictionarium Færoense* innehåller dels en inledning till ordboken med noggrann beskrivning av handskrifterna och deras förhållande till varandra, dels ett register, där hela det färöiska ordmaterialet i ordboken har återgivits med normalortografi. Med

hjälp av registret kan man därför lätt finna alla färöiska ordformer i ordboken, både stavningsvarianter och böjningsformer. Eftersom Svabos ortografi i princip är ljudenlig, kan språkforskaren få värdefulla upplysningar om färöiskans uttal på Svabos tid. Ett exempel: Under uppslagsordet *Barn* tas bl a följande former upp: „Badn“, „Bamburur“, „Bandømi“, dvs med normalortografi „barn“, „barnburður“, „barndømi“. Här visar Svabos stavning att den norröna ljudkombinationen -rn- hade nått samma stadium i utvecklingen som den har i dag. Registerbandet innehåller även fullständiga hänvisningar till konstruktioner vid prepositioner och vissa verb, vilket är värdefullt för ett utforskande av färöiskans fraseologi och syntax. Även ordbildningen belyses i registerbandet. Sålunda redovisas fullständigt sammansättningsleder och vissa avledningsändelser under respektive uppslagsord.

Till sina uppteckningar av färöiska kväden på 1780-talet utarbetade Svabo en Glossar. Denna publicerades av Chr. Matras i anslutning till densammes diplomatiska utgåva av *Svabos Færøske Visehaandskrifter* (1939), som innehåller 56 kväden och fyller 520 trycksidor. Glossaren, planerat som ett tillägg till kvadhandskriften, innehåller 840 ord som Svabo har ansett föråldrade eller av andra orsaker svårförståeliga.

Den första tryckta färöiska ordboken utarbetades av Jakob Jakobsen till V. U. Hammershaimbs *Færøsk Anthologi* (FA I, 1891), en samling texter – kväden, gåtor, ordspråk och folklivsbilder – där den ingår som del II (FA II) med den blygsamma titeln *Ordsamling*. Det är fråga om en

färöisk-dansk ordbok på 450 sidor, där ordförrådet i Hammershaimbs utgåvor av *Færøske Kvæder* (1851 och 1855) samt i dem i FA I ingående texterna redovisas. Vid uppslagsorden ges hänvisningar till beläggställen samt fraser som belyser ordens användning.

En ordbok med inriktning på den moderna färöiskan kom 1927/28 med *Føroysk-donsk orðabók* (FDO), utarbetad av Mads A. Jacobsen och Chr. Matras. Denna handordbok på 470 sidor med upplysningar om ordböjning och uttal var under en hel generation det lexikon som färingarna hade som rättesnöre i sitt språkbruk. En omarbetad och utökad andra upplaga kom 1961, följd av ett omfattningsrikt supplementsband, *Føroysk-donsk orðabók. Eykabind* (FDOE), författat av Jóhan Hendrik W. Poulsen.

I de ovannämnda ordböckerna ges ordförklaringarna som översättningar till danska, en naturlig följd av den språkpolitiska situationen; danska var det danska rikets språk, det hade en lång litterär tradition, och det var fram till 1948 det enda i officiella sammanhang accepterade språket.

FDO och FDOE ligger till grund för några ordböcker, som har publicerats med översättningar till andra språk än danska. Sålunda bygger Eigil Lehmans *Færøysk-norsk ordbok* (1986) uttryckligen på FDO och FDOE, men materialet är sovrat; här förekommer både strykningar och tillägg. Värdefullt är att en mängd fraser och idiomatiska konstruktioner har tagits med.

En färöisk-svensk ordbok, *Färöord. Lítil føroysk-svensk orðabók* (1984) av B. Hylín och E. Lindberg bygger också huvudsakligen på de färöisk-danska ordböckerna

men är betydligt mer kortfattad. Lika omfattande som dessa är däremot *Føroysk-ensk orðabók* (1985), som har författats av G. V. C. Young och Cynthia R. Clewer.

Ordböcker med färöiska som målspråk

Den första ordboken över ett främmande (dvs icke färöiskt språk) kom inte förrän 1967 med Jóhannes av Skarðis dansk-färöiska ordbok *Donsk-føroysk orðabók* (DFO), följd av en andra utökad upplaga 1977. Jóhannes av Skarði har också författat en engelsk ordbok, *Ensk-føroysk orðabók* (EFO, 1984). Dessa båda handordböcker är strängt puristiska. Danismer har nästan helt utelämnats, och åtskilliga av de färöiska motsvarigheterna till uppslagsorden, i synnerhet i EFO, är författarens egna skapelser. DFO och EFO är således i hög grad normativa, vilket för övrigt också gäller – om än i mindre grad – FDO och FDOE.

Ett intressant ordboksverk är *Føroysk málsþilla og málrøkt. Óføroysk-føroysk orðabók* av Jógvan við Ánna, som kom ut 1961-1977 i fyra band om tillsammans 1740 sidor. Förebilden är K. Knudsens *Unorsk og Norsk eller Fremmedords Avløsning*. Syftet är att tillhandahålla äkt-färöiska synonymer till de danismer som i stor mängd förekommer i färöiskan. Uppslagsorden är emellertid inte enbart mer eller mindre väl integrerade danismer utan även rent danska ord. Ordboken är därmed tämligen osystematisk, men den har trots detta ett givet värde, framför allt därför att beläggställen med citat ofta ges vid de färöiska synonymerna.

Ytterligare två lexika med titeln *Donsk-*

føroysk orðabók har utkommit under senare år. En av dessa, utarbetad av Hjalmar Petersen och Marius Staksberg (1995), presenteras som den tredje upplagan av Jóhannes av Skarðis ordbok med samma titel, men den avviker starkt från den föregående, framför allt på så sätt att den speglar en mindre puristisk syn på färöiskan och tar upp en mängd av de danismer som har blivit ett naturligt inslag i färöiskt vardagspråk. Den andra nyutkomna ordboken med titeln *Donsk-føroysk orðabók* (1998) har som huvudredaktör Annfinnur í Skála. Detta lexikon är betydligt utförligare än ordboken 1995 och mera självständigt i förhållande till de ovannämnda dansk-färöiska ordböckerna. Den ger fylliga upplysningar om fraseologi och meddelar i stor utsträckning färöiska synonymer.

En ny ordbok över det engelska språket kom ut 1992, *Ensk-føroysk orðabók*, utarbetad av Annfinnur í Skála, Jonhard Mikkelsen och Zakarias Wang. Denna ordbok är betydligt utförligare än EFO 1984 och även mindre puristisk.

Enspråkliga färöiska lexika

Den första enspråkiga ordboken över det färöiska språket, *Føroysk orðabók* (FO), kom ut 1998. Den har givits ut av Føroya Fróðskaparfelag, och huvudredaktör har varit Jóhan Hendrik W. Poulsen. FO bygger huvudsakligen på ordsamlingen vid det färöiska universitetet, Fróðskaparsetur Føroya, vilken innehåller omkring 700.000 ordlappar. Dessutom har material hämtats ur FDO, FDOE och DFO samt ur diverse ordlistor. I FO finns både gammalt

och nytt ordmaterial; sålunda har en mängd ord ur kvädena tagits med liksom glosor ur Svabos Dictionarium Færoense. Många ord av talspråkskaraktär har också registrerats.

FO skiljer sig i flera avseenden från tidigare ordböcker som har givits ut på Färöarna. Förutom att det är den första enspråkiga ordboken är det också den hittills största. Den innehåller drygt 66.000 uppslagsord på över 1400 tvåspaltade sidor.

Uppslagsordens böjning anges med en siffra, som hänvisar till en översikt av grammatiska kategorier och böjningsmönster.

Uttal anges endast i de fall då tvekan kan råde, dvs då uttalet av en bokstavskombination kan variera eller då uttalet avviker från gängse färöiska uttalsregler. Så t ex anges uttal, då /a/ uttalas [a:] för väntat [εa]. Om huvudtrycket inte ligger på första stavelsen, markeras detta, t ex „korter“ [-‘t-] (‘kvar’). Ljudskriften är grov men fullt tillräcklig i en enspråkig ordbok som i främsta rummet vänder sig till dem som har ordbokens språk som modersmål.

Den alfabetiska ordningen i FO avviker i några fall från vad som är vanligt i färöiska (och isländska) lexika. Det gäller dels vissa vokaler, dels konsonanttecknen *d* och *ð*. I FO slås sålunda *á*, *í*, *ó*, *ú* och *ý* inte samman med *a*, *i*, *o*, *u* och *y*, utan de accentuerade vokalerna placeras regelbundet efter de oaccentuerade i den alfabetiska ordningen. Skälet till denna alfabetiska ordning är att skillnaden mellan *a* och *á* etc i färöiskan (och isländskan) är densamma som mellan t ex *a* och *å* i de övriga nordiska

språken. Det är inte fråga om grafiska och fonologiska varianter utan om skilda grafem och fonem. Vid *d* och *ð* ligger det annorlunda till. Växlingen mellan *d* och *ð* är inte betydelseskiljande utan beror på fonotaktiska förhållanden; så t ex står *ð* aldrig först i ett ord.

Syftet med FO har i första hand varit att inom ett rimligt omfång ge en så klar bild som möjligt av nutida färöiskt ordförråd. Det avsedda formatet på ordboken har inneburit att allt som har registrerats i de skriftliga och muntliga källorna inte har kunnat tas med. De inskränkningar som har måst göras gäller bl a fackspråk, som saknar intresse utanför en liten krets specialister. Ett annat område där sovring har varit nödvändig är de otaliga danismer som används i vårdslöst talspråk, där snart sagt vilket danskt ord som helst kan användas i en färöisk mening, vanligen då med färöiskt uttal och färöisk ordböjning. I FO har som regel tillfälliga och individuella danismer utelämnats. Däremot har åtskilliga sådana danska lånord, som har integrerats och kommit att indgå i det vanliga färöiska ordförrådet, som regel registrerats. I många fall har stilvärde angivits, t ex „(t)lm“, dvs „talað mál“ (talspråk), vilket ger en fingervisning om att ordet inte bör användas i skrift, eller „(ó)vand.“, dvs „óvandamá“ (vårdslöst språk). Här ger FO sålunda vägledning om ordens stilvärde. FO är betydligt mindre puristisk än tidigare färöiska ordböcker (med undtag av Svabos). Sålunda uppförs t ex *yvirhála* (för *koyra framum* med betydelsen 'köra om' (med bil), övertaget från danskans *overhale*, som i sin tur är ett lån från tyskan: *überholen*).

Många ord som visserligen är tydliga danismer men ändå de allmänt brukade för de begrepp de betecknar, saknas dock. Några exempel: *leyligheit* 'lägenhet', *kondittari* 'konditori', *konvoluttur* '(brev) kuvert', *ísinkram* 'järnvaror'. Den ständiga kamp som färöisk språkvård har måst föra mot det överväldigande danska inflytandet gäller också från överförda affix. I FO förekommer emellertid mängder av ord med prefixen *be-* och *for-*. Prefixet *be-* är uppfört som eget uppslagsord med anmärkningen 'prefix i lånord, i synnerhet i talspråk', dvs en upplysning om stilvärde och samtidigt en varning för skriftspråklig användning. Här som i många andra fall går FO utöver en rent deskriptiv redovisning av ordförrådet och intar en språknormerande attityd. Som avledningar med *be-* uppförs *-draga* 'bedraga', *-døva* 'bedöva', *-gávaður* 'begåvad'. Som egna uppslagsord återfinns *bedrøviligur* 'bedrövlig', *begynnilsi* 'början', *begynningur* 'början', *bekvemur* 'bekvämt', *bestikk* 'beräkning av ett fartygs position', *betala* 'betala'. Med prefixet *for-* registreras bl a *forliptur* 'förelskat' (ty. verliebt), *for-svara* 'försvara', *fortelja* 'berätta', *forsøma* 'försumma'.

Suffix som har kommit in via danskan är bl a *heit* (da. *-hed*) och *-ilsi* (da. *-else*), som Jakob Jakobsen i en uppmärksam artikel i 1889 i tidningen *Dimmalætting* ville avlägsna ur färöiskan. I dagens färöiska tycks dessa suffix vara mindre frekventa än de var i äldre tid, med all sannolikhet ett resultat av energisk språkvård efter de riktlinjer som Jakobsen drog upp i den nämnda artikeln och som har varit vägledande för skribenter under

hela 1900-talet. En jämförelse mellan Svabos ordbok och FO är upplysande. Svabo registrerar inte mindre än 70 ord på *-hajt* (dvs *heit*). Av dessa har endast ett fåtal medtagits i FO; några exempel med anmärkningen „*tlm*”: *klókheit* 'klokhet', *líkheit* 'likhet', *meinigheit* 'församling', *øvrigheit* 'överhet'; med anmärkningen „*stb*“ (dvs „*staðbundið*“, 'lokalt'): *meginheit* (vanligen *meginpartur*, 'den större delen'). Med suffixet *-ilsí* uppförs en mängd avledningar i FO, t ex *argilsí* 'ilska', *bangilsí* 'rädsla', *fantilsí* 'tillstånd', 'mening'), *forlovisí* 'förlovnings', *ørilsí* 'yrsel'. Genom att inte utmönstra sådana ord ger FO en sannare bild av färöiskt språkbruk än de flesta tidigare ordböcker.

Förutom de äkta färöiska orden är det inte bara dansmer som i stort antal registreras i FO. Även en mängd internationella lånord som är vanliga i både tal och skrift uppförs. Några exempel: *diskotek*, *konfekt*, *positivur*, *negativur*, *elektron*, *radium*, *telefon*, *telex*, *telegramm*, *giro*, *konto*, *helikoptari*, *Internet*. Att välja vad som skall tas upp och vad som skall utelämnas av främmande ord är en fråga för redaktörernas subjektiva omdöme. En genomgång av FO visar, att många mycket vanliga främmande ord saknas. Några exempel: *demokrati*, *diktatur*, *sensor*, *turistur*, *konferansa*, *taktikkur*, *abstraktur*, *konkretur*, *fanatisma*, *sosiologi*, *roman*, *variación*, *lottari*. Ofta visar det sig svårt att belysa viktiga betydelsesnyanser utan att använda främmande ord. Ett exempel: *málfrøði* definieras som „*frøðigrein um tungumál*, *málvísindi* (filologi)”; och uppslagsordet *málvísindi* definieras som „*frøðigrein um tungumál*, *málfrøði* [engl.

linguistics]“. Trots att hänvisning ges till två olika främmande ord – „*filologi*“ och „*linguistics*“ – som inte är helt synonyma, uppges de färöiska uppslagsorden ha samma betydelse. En fördel med att ta upp integrerade främmande ord är, att ordboken därmed kan tjäna som rättesnöre för hur dessa ord skall skrivas och böjas på färöiska.

Ortnamn redovisas i stor utsträckning i FO. Vid dessa ges regelbundet upplysning om vilka prepositioner som används vid namnet. För befintlighet på en ort används prepositionerna *í*, *við* eller *á*; med dessa prepositioner korresponderar regelbundet *úr*, *frá* och *av* för att beteckna riktning från orten; riktning till orten uttrycks med *tí*. Några exempel: „*Leynar* (*flt* (*stn.*) bygd í Norðurstreymoy, *í/úr Leynum*, *tí Leyna*; *Gjógv* *Gjáar kv21* (*stn.*) bygd í Eysturoy, *við/frá Gjógv*, *tí Gjáar*; *Velbastaður k14* (*stn.*) bygd í Suðurstreymoy, *á/av Velbastað*, *tí Velbastaðar*“. (*flt* står för 'plural', *k* för 'maskulinum', *kv* för 'femininum', *stn.* för 'ortnamn'; siffrorna vid *k* och *kv* hänvisar till den grammatiska översikten).

Den viktigaste nyheten i FO är att ordens betydelser inte anges med hjälp av översättning utan med definitioner på ordbokens eget språk. I detta avseende innebär FO ett pionjärbete inom färöisk lexikografi. Betydelsebeskrivningarna till de 66.000 uppslagsorden har krävt säker språkkänsla, sunt omdöme och ingående kännedom om det färöiska språket i alla dess yttringar. Definitionerna är i allmänhet träffande och välformulerade. I åtskilliga fall, där en enspråkig betydelse ansetts otillräcklig, har denna kompletterats med

översättning till danska, engelska eller latin. Sålunda ges internationella vetenskapliga termer vid omkring 1700 växt-, fågel- och djurnamn. Ett par exempel: *fransaterna* ('skrattnås') defineras som „(fugl.) fuglur av másaætt (við reyðum nevi, reyðum beinum og myrkum liti á høvdinum) (*Larus ridibundus*)“; *mýrisólja* ('kabbeleka') defineras som „(plfr.) slag av sólju, *heimasólja* (*Caltha palustris*)“.

Ordboksartiklarna är i allmänhet väldisponerade och ger en fyllig bild av uppslagsordens användning. I synnerhet vid verben har en mängd fraser och talesätt tagits med, liksom upplysningar om konstruktioner vid olika prepositioner. Talrika exempel ges som visar verbens skiftande betydelse.

Ett värdefullt komplement till ordförklaringarna är de 230 illustrationerna i ordboksartiklarna. Dessa mycket upplysande och välgjorda teckningar är utförda av en av Färöarnas främsta konstnärer, den mångsidige Bárður Jákupsson. Många av teckningarna kompletteras med ordlistor över det aktuella föremålets olika delar. Så t ex vid uppslagsordet *bátur*, där den färöiska båtens delar är namngivna och numrerade i en förteckning som upptar 60 termer med hänvisning till illustrationen. Och *seyðamark*, dvs det märke som klipps i fårets öra för att markera ägertillhörighet, illustreras med 54 teckningar med åtföljande terminologi. På liknande sätt belyses med detaljerade teckningar bl a *beinagrind* ('skelett'), *fiskur* ('fisk'), *fuglur* ('fågel'), *hvolpalás* (en speciell färöisk låsanordning av trä), *bilur* ('bil'), *tyrla* ('helikopter'), *uppvørpa* ('overhead projector'), *telda* ('dator').

Uppslagsordet *telda* illustreras med en schematisk teckning med 24 namngivna delar, och därtill kommer inte mindre än 26 sammansättningar *teldu*-. Här går FO vida längre än vad som är vanligt i en ordbok. I viss utsträckning kan FO således tjäna som en encyklopedi.

Språkutveckling och lexikografi

I anslutning till översikten ovan av utvecklingen inom färöisk lexikografi kan knytas några reflexioner över färöisk språkutveckling och språkpolitik, som i hög grad återspeglas i färöiska lexikografiska arbeten.

Svabo trodde inte att det färöiska språket hade någon framtid. Det var enligt hans uppfattning dömt att gå under, fördärvat som det var av det övermäktiga danska inflytandet och genom en vildvuxen ljudutveckling, som hade avlägsnat det från det „rena“ fornspråket. Det var enbart i vetenskapligt-antikvariskt syfte som han gjorde sina uppteckningar av ord och kväden. Han ville att eftervärlden borde få veta, hur det färöiska språket var beskaffat, sedan det en gång hade dött ut.

Som upptecknare av kväden fick Svabo många efterföljare, och en skrifttradition uppstod, där Svabos ljudenliga stavningssystem tillämpades. Därvid kom ortografin att växla lika mycket som dialekterna, eftersom upptecknarna återgav sitt eget eller informanternas uttal. En föregångare i användandet av färöiska i prosatexter var prästen Johan Hendrik Schrøter, som översatte Mattheusevangeliet (1823; den första prosatext som trycktes på färöiska) och Färingasagan (1832).

En mera medveten färöisk språkpolitik börjar med V. U. Hammershaimb, som med sin lätt etymologiserande ortografi överbryggade de regionala skiftningarna i färöisk uttal. Avsikten var att skapa ett skriftspråk med en enhetlig och värdig form för hela den färöiska nationen. Romantikens uppfattning om det folkliga kulturarvets stora betydelse för nationell identitet har säkert betytt mycket för Hammershaimb, och inspiration kunde han hämta från de isländska självständighetssträvandena och den norska folkmålsrörelsen. Direkt avgörande för Hammershaimbs framträdande var beslutet att införa skolplikt på Färöarna (Provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet paa Færøerne, 1844), varvid föreslogs att såväl undervisningsspråket som barnens „modersmål“ skulle vara danska. Denna proposition upprörde häftigt färöingarna. Med sitt förslag till färöisk ortografi presenterade Hammershaimb ett alternativ till danskan.

Med FA 1891 är vi framme med den första färöiska ordboken efter Svabos (som inte publicerades förrän långt senare). Det är den *Ordsamling*, som den unge filologen Jakob Jakobsen utarbetade och som gavs ut som FA II. På grund av de till grund liggande texternas karaktär förekommer få danismer. Några exempel: *betala, beginnisi, behalda, forderva, forlåta*. Vid danismerna ger Jakobsen ofta även färöiska synonymer, vanligen föregångna av ett „Rettere“. Jakobsen gör således här normativa tillägg i linje med sitt språkrensningsprogram i den ovan nämnda artikeln i *Dimmalætting*, som inte bara omfattade ett utmönstrande av danismer

utan även skapande av nybildningar med hjälp av färöiska ordelement och upplivande av äldre ord, som hade kommit ur bruk, t ex *byrja* (registrerat av Svabo) för danismen *begynna*. Jakobsens puristiska program kom att bli vägledande under hela 1900-talet och har satt sin prägel på såväl FDO och FDOE som DFO och EFO. Dessa ordböcker undvikar – i olika grad – danismer.

Med hänsyn till den ovan berörda språkliga purismen kan man märka en attitydförskjutning under senare år, vilken klart speglas i de ordböcker som har producerats under det senaste decenniet. Färingarnas modersmål har under det gångna seklet utvecklats till ett modernt skriftspråk, ett nyanserat uttrycksmedel med ett rikt ordförråd. Härtill har bidragit en intensiv språkvård, flitig litterär verksamhet, översättning från främmande språk, utarbetande av ordlistor inom skilda ämnesområden, författande av skrifter inom olika vetenskapsgrenar. Trots det ständigt närvarande hot som danskan utgör mot den „rena“ färöiska, som språkmedvetna färingar önskar, känns det numera mindre angeläget att följa en sträng puristisk linje i registrerandet av det färöiska språket. Många integrerade danismer accepteras allmänt; åtskilliga nyord har godtagits och blivit en naturlig del av vokabulären; en mängd internationella främmande ord har inlemmats i ordförrådet.

I motsats till isländskan har färöiskan lätt att assimilera lånord, och utan tvekan har den öppnare attityden gentemot främmande ord bidragit till att berike språket. Den utveckling som har skisserats

ovan har lett till at färöiskan i dag fullt ut motsvarar de krav ett samhälle med hög kulturell och materiell standard bör kunna ställa på sitt modersmål.

Att färingarna med *Føroysk orðabók*, femtio år efter genomförandet av lagen om hemmastyre, har fått en enspråkig ordbok över sitt modersmål utan referens till danskan kan betraktas som en språklig självständighetsförklaring och därmed som en historisk händelse i den färöiska nationens kulturella liv.

Litteraturförteckning

- Ánna, J. við. 1961-1977. Føroysk málsþilla og málrókt. Óføroysk-føroysk orðabók I-IV. Tórshavn.
- Donsk-føroysk orðabók: við støði í Donsk-Føroysku orðabókini eftir Jóhannes av Skarði – 3. útg. 1995. Høvuðsritstjóri Hjalmar P. Petersen, hjálparritstjóri Marius Staksberg. Tórshavn.
- Skála, A. í et al. 1998. Donsk-føroysk orðabók. Stíðin. Hoyvík.
- Skála, A. í, Mikkelsen, J. & Wang, Z. 1992. Ensk-føroysk orðabók. Stíðin. Hoyvík.
- Føroysk orðabók. 1998. Høvuðsritstjóri: Jóhan Hendrik W. Poulsen. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.
- Føroysk-ensk orðabók. Faroese-English Dictionary. With Faroese folklore and proverbs and a section by Professor W. B. Lockwood on Faroese pronunciation. Compiled by G. V. C. Young & C. R. Clever. 1985. Tórshavn.
- Hammershaimb, V. U. 1846. Savn. In: *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie*. Kjøbenhavn: 347-365.
- Hammershaimb, V. U. 1851 & 1855. Færøiske Kvæder I og II. Kjøbenhavn.
- Hammershaimb, V. U. 1854. Færøsk Sproglære. In: *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie*. Kjøbenhavn: 233-316.
- Hammershaimb, V. U. 1891. *Færøsk Anthologi I. Tekst samt historisk og grammatisk Indledning*. København.
- Hammershaimb, V. U. 1891. *Færøsk Anthologi II. Ordsamling og Register*. Udarbejdede af Jakob Jakobsen. København.
- Jacobsen, M. A. & Matras, C. 1927-28. Føroysk-donsk orðabók. Tórshavn.
- Jacobsen, M. A. & Matras, C. 1961. Føroysk-donsk orðabók. Tórshavn. 2. útg., nógv broytt og ókt. Latið úr hondum hefur Chr. Matras. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.
- Jacobsen, M. A. & Matras, C. 1974. Føroysk-donsk orðabók. Eykabind. Latið úr hondum hefur Jóhan Hendrik W. Poulsen. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.
- Jakobsen, J. Nogle Ord om Færøsk samt et Forslag til en ny færøsk Retskrivning. In: *Dimmalætting* 1889 nr. 20-25. Även in: Jakob Jakobsen, Greinir og ritgerðir, utg. Chr. Matras. Tórshavn 1957.
- Jakobsen, Jakob, se Hammershaimb. *Færøsk Anthologi II*.
- Knudsen, K. 1881. *Unorsk og Norsk eller Fremmedords Avløsning*. Kristiania.
- Lehmann, E. 1987. *Færøysk-norsk ordbok*. Björgvin.
- Lindberg, E. & Hylín, B. 1984. *Färöord. Lítill føroysk-svensk orðabók*. Samfundet Sveriges-Färöarna. Stockholm.
- Poulsen, J. H. W. *Føroysk-donsk orðabók*. Se Jacobsen & Matras. *Føroysk-donsk orðabók*.
- Schröter, J. H. 1823. *Evangelium Sancta Matthæussar, aa Förisk o Dansk*. Randers.
- Schröter, J. H. 1832. *Færeyinga Saga eller*

Færøboernes Historie i den gamle Islandske Grundtext med færøisk og dansk Oversættelse. København.

- Skarði, J. av. 1977. *Donsk-føroysk orðabók.* 2. útg. við uppískoyti. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.
- Skarði, J. av. 1984. *Ensk-føroysk orðabók.* Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.
- Svabo, J.C. 1939. *Svabos færøske Visehaandskrifter.* Udgivne ved Chr. Matras. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur. København.
- Svabo, J.C. 1943. *Svabos Glossar til færøske Visehaandskrifter.* Udgivne ved Chr. Matras. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur. København.
- Svabo, J.C. 1966 & 1970. *Dictionarium Færøense. Færøsk-dansk-latinsk ordbog.* Udgivet efter håndskrifterne af Chr. Matras. I. Ordbogen (Færoensia Vol. VII.) II. Indledning og registre. (Færoensia Vol. VIII.). Munksgaard. København.

Notur

- 1 Björn Hagström (1921-2010) var 1968-76 lektari í norðurlandskum málum á Stockholms Universitet. Hann hevði serligan áhuga fyri føroyskum máli. Doktoraritgerð hansara frá 1967 hevði tittulin „Ändelsesvokalerna i färöiskan“. Hann skrivaði fleiri greinar um føroyskt mál í ymsum tíðarritum og bókum, harav nakrar vórðu upp afturprentaðar í heiðursriti í sambandi við 70 ára føðingardag hansara í 1991. Lestrarárið 1976/77 var hann gestalærari á Føroyamálsdeildini á Fróðskaparsetrinum. 1978-86 var hann høvuðsritstjóri fyri Ordbog over det norrøne prosasprog, sum Den Arnamagnæanske Kommission í Keypmannahavn stendur fyri.